

תוכן העניינים

7

הקדמה

חלק ראשון: בעקבות 'ספר הרקח'

- 11 פרק א — מירושת קדמונים
1. מורשים ויורשים 11; 2. ענייני התשובה 12
- 18 פרק ב — בדרכי חסידים: ענייני תשובה בכתבי חכמי אשכנז בני המאות
הי"ד והט"ו
1. התשובה כ'שאלות ותשובות' 18; 2. התשובה ב'דרשות' 30
- 37 פרק ג — בעקבות הרוקח: על השפעת תורת התשובה של חסידי אשכנז
פרק ד — במידת הדין: גדרי התשובה של חסידי אשכנז בתשובות חכמי
44 ההלכה של המאות הט"ז והי"ז

חלק שני: תשובה וכפרה

- 57 פרק ה — באורח תשובה: ענייני חטא ותשובה כ'ארחות צדיקים'
פרק ו — ענייני תשובה בכתבי ר' אברהם הורו"ץ
63 1. ברית אברהם 63; 2. התשובה ב'עמק ברכה' 72; 3. בין מהדורה למהדורה
85; 4. התשובה ב'יש נוחלין' 87
- 89 פרק ז — חיי תשובה

חלק שלישי: שערים ועיקרים

- 97 פרק ח — ענייני תשובה בכתבי ר' שלמה אפרים לונטשיץ
1. 'סוד התשובה' 98; 2. 'ידיעות הכרחיות' 102; 3. מדרגות בתשובה 108;
4. מעכבי התשובה 110; 5. סוגי החטא 111; 6. כללות 116

1. תשובה וטיב האדם 118; 2. עיקר התשובה 125; 3. התשובה וסמליה 127;
4. העינוי בתשובה 132

חלק רביעי: החטאת והאשם

1. סוגיית התשובה ב'תורת האשם' 137; 2. הדרכות תשובה ב'יוסף אומץ' 145

1. התענית והסיגוף 152; 2. ההתבודדות 170

חלק חמישי: כף חובה וכף זכות: חטא ותשובה ב'שני לוחות הברית'

1. חטא אדם הראשון טבע הגוף 181; 2. היצרים 186; 3. תוקפו של חטא 191

1. למהות התשובה 196; 2. 'כללים' ר'עניינים' 198; 3. מעשים נלווים 200;
4. סודה של תשובה 203; 5. תשובה מיראה ותשובה מאהבה 206; 6. מעלתם של
בעלי תשובה 209; 7. זמני תשובה — לשני פנים 213; 8. חיי תשובה 219

נספחים

הקדמה

חיבור מונוגרפי זה דן בגישות שונות בסוגיית החטא והתשובה של חכמי גרמניה בשלהי ימי־הביניים ושל תלמידיהם חכמי פולין. חכמים אלו הם יורשיהם של חסידי אשכנז, והם ממשיכים בדרך כלל לאחוז בשיטתם בנושא זה; אולם עליהם מוסיפים ממה שנתגלה להם משיטותיהם של חכמי ספרד הגדולים, ולאחר מכן — מתפיסותיהם של בעלי קבלה, ובעיקר כדרך שבוטאו ב'ראשית חכמה' וב'תוצאות חיים' לר' אליהו די וידאש; ולקראת סופה של התקופה — בספרות 'תיקוני התשובה' שעל־פי האר"י.

השתלשלות השיטות והתרוצצות הגישות היא פרק חשוב בהתפתחות עולמה הרוחני של היהדות האשכנזית. יש בה ללמד הן לגופה, הן לדרכי סיגולן של שיטות מחשבה שונות; ויש לה פנים גם לגבי החיים החברתיים־הציבוריים בתקופה זו, שמתעצבת בה דמותה של היהדות האשכנזית לקראת המשברים הגדולים של העת החדשה בתולדות עם ישראל.

דיוני בבעיות החטא והתשובה נושאים אופי של דיון בסוגייה רעיונית־מוסרית — כהתמודדות בין שיטות ובין מסורות. אין ספק שניתן לדון בעניינים העולים בחיבור גם מנקודות מבט אחרות ובהקשרים אחרים. בראש ובראשונה — כבעיה ציבורית ובהקשר חברתי ומוסדי־פוליטי, רצה לומר: כמשקפת את נסיונות מנהיגי הציבור, הרבנים, לשמור על משמעת דתית־ציבורית, לקבוע את מדדי ההתנהגות הראויים של הנתונים למרותם וכיוצא בזה. אין אני בא לשלול דרך בחינה זו של העובדות שעלו בחיבור ושל התופעות שניתן להן ביטוי בו, או כל דרך אחרת, מאלו המתחדשות בכל יום. אכן, בשיטת הבירור אותה נקטתי יש הצהרה ברורה במה אני רואה את העיקר, שכל היתר הוא בבחינת טפל לו.

המקורות ששימשו אותי הם מכל תחומי היצירה של בני אותם דורות, וניסיתי להגיע גם אל מחוזות נידחים, עד כמה שעלה בידי לגלותם. סוגיית התשובה נקשרת בסוגיות הרבה, ואין ראוי לדון בה רק על־פי סוג מקורות מסויים ומוגדר לכתחילה. אף שמגמתי לא היתה מיצוי החומר אלא מיצוי הבעיות, יש לטרוח ולהטריח בפירוטי דברים ובפרטים. כללים עולים מן הפרטים, ואין בכללים אלא ממה

שבפרטים. אני מקווה כי אלו עלו בשלימות האפשרית על-פי מה שהיה מונח תחת ידי.

המקורות שצוטטו בדברי הובאו כהוויתם, אף שכדי להקל על הקורא פסקתי אותם פיסוק חלקי. לא ראיתי לנכון להקשות על הקורא מעבר לנצרך. די בקושי שהשוני בדרכי ההתבטאות בין זמנם לזמנינו עושה, וגיוון המקורות ועולמם גורם. מספר סעיפים של החיבור נתבררו לראשונה בעבודה לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה בנושא: זרמים ומגמות בספרות המחשבה והמוסר בפולין ובאשכנז במאה ה"ט, שנכתבה בהדרכתו של פרופ' ישעיה תשבי והוגשה לסינט של האוניברסיטה העברית בירושלים בשנת תשל"ז. נושאים משיקים נתבררו בספרי: 'פתיחות והסתגרות — היצירה הרוחנית-הספרותית בפולין ובארצות אשכנז בשלהי המאה השש-עשרה', שראה אור בהוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס בשנת תש"ן. מסגרתו החדשה של ספר זה והתוספות שבאו בו יש בהם כדי לעשותו לכלי חדש, ואני מקווה, שיהיה מחזיק ברכה בפינה שנתגדר בה, ויפתח את הדיון מחדש בכמה סוגיות, שנגעתי בהן ברב או במעט.

בשליבים שונים של כתיבת החיבור נהניתי מעצתם של מו"ר המנוח פרופ' ישעיה תשבי, ויבל"א ידידי ורעי פרופ' י' דן, פרופ' י' טברסקי (שאף נאות לקרוא את שני חלקיו הראשונים של החיבור ולהעיר עליהם), פרופ' חוה טורניאנסקי ופרופ' איבן מרקוס מבית המדרש לרבנים בניו יורק. כולם יעמדו על הברכה. תודה מיוחדת חב אני לגב' רמה זוטא שהתקינה את החיבור לדפוס, למגיהה גב' רונית בן-דוד ולמנהל הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס מר דן כנוביץ ולמשנהו מר רם גולדברג, שנשאו באורך רוח את טורח הוצאת הספר ולא חסכו עמל במאמץ הוצאתו לאור. קרן אריה לובין, קרן ליטאור וקרן לואיס ומינה אפשטיין שעל יד האקדמיה האמריקאית לחקר היהדות תמכו בהדפסת ספר זה, ותודתי להם. זכיתי בהסכמתם של הקוראטורים של ספריית הבודליאנה באוקספורד לפרסם מכתב-יד שברשותם, וגם להם אמורה תודתי.

יעקב אלבוים

בעזרה"ת ערה"ש חשנ"ג
האוניברסיטה העברית בירושלים